

TÜRKİYE'DE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MÜTEŞEBBİS SINIFININ GELİŞİMİ

Aytekin Altıparmak**

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra sıra ülkenin imarına ve kalkındırılmasına gelmişti. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de milli ekonomi oluşturma ve " müteşebbis sınıf yaratma " çabaları devam etmiş ve iktisadî sorunlar öncelikle ele alınmıştır. Bu yöndeki teşebbüs ve çabalar Cumhuriyet öncesi dönemde de mevcuttur. Nitekim, Osmanlı toplumunda fabrika üretimine geçmek ve müteşebbis sınıf yaratmak çabaları Tanzimat dönemi ile birlikte başlamıştır. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarına doğru müteşebbis sınıfın zayıf olmasının zararları görülmüş ve teşebbüs fırsatları genişletilerek Türkiye'de müteşebbis bir sınıf oluşturulmak istenmiştir. Bu istek doğrultusunda müteşebbis sınıfı güçlendirmeye yönelik bazı faaliyetlerde bulunulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, iktisadî uyanışın başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, millî ekonominin geliştirilmesi ile bir müteşebbis sınıfın yaratılması özdeş olarak kabul edilmeye başlanmıştır. "Millî İktisat" adı verilen politikalarla Müslüman-Türk unsur müteşebbisliğe teşvik edilmiştir. 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayicilere önemli imtiyazlar ve muafiyetler tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomi gümrüklerle korunmuş; yabancılara verilmiş olan imtiyazlar kaldırılmış; millî bankaların kurulması teşvik edilmiştir. Bu dönemde uygulanan politikaların sonucu olumlu olmuştur. Zira geçmiş döneme kıyasla bu dönemde sanayi ve ticarete atılan Müslüman-Türk girişimci sayısı artmıştır.

Bu çalışmada önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miras belirtilecek, daha sonra da dönemin iktisadî politikasını etkileyen 1. Türkiye İktisat Kongresi'nden ve 1923-1932 döneminde müteşebbis sınıf oluşturmaya yönelik tedbirlerle; müteşebbis sınıfı etkileyen diğer faktörlerden bahsedilecektir. Nihayet bu dönemin yukarıdaki amaç doğrultusunda bir değerlendirmesi yapılacaktır. 1923-1932 dönemindeki politikalar, sadece özel müteşebbis sınıf yaratma açısından incelenecek olup; iktisadi kalkınma açısından değerlendirilmesi çalışmamız kapsamı dışındadır.

I. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İKTİSADİ MANZARA

Türkiye Cumhuriyeti çok zor şartlar altında kurulmuştu. Türk milleti XIX. yüzyıl boyunca sürekli savaşmış, bir cepheden diğerine koşmuştu. XX. yüzyıl başlarında da Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda çarpışmıştır. Bu savaşlar savunma ve varlığı devam ettirme savaşları idi. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşların büyük çoğunluğunu mağlubiyetle bitirmiş ve ağır yaralar almıştır. Bu savaşlar ülkenin hem maddî kaynaklarına hem de insan kaynağına epey zarar vermiştir. Bunların neticesinde Müslüman-Türk nüfus yorgun, bitkin; ülke ise harap ve perişan bir haldeydi. Yeni Türk devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ekonomisi tarıma dayalı, sanayii tamamen mahvolmuş, altyapı

* Bu çalışma, "Müteşebbis Kavramı ve Tanzimat'tan 1932'ye Türkiye'de Müteşebbis Sınıfının Gelişimi" adlı yüksek lisans tezimin bir kısmından özetlenmiştir.

** Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

tesisleri çok fakir bir Anadolu devralmıştı. Halk eğitimsiz ve fakir idi. Gayrimüslimler tarım dışı sektörlere hâkimdi.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, gayrimüslimlerin yurdu terketmesiyle İstanbul dışındaki ticaret ve sanayi alanlarında büyük bir boşluk meydana gelmişti.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra devleti yeniden kurma çabaları arasında öncelikle ele alınan sorunlardan biri de, "iktisadî kalkınma" sorunu olmuştur. Atatürk, "İktisadiyat demek herşey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, insan varlığı için ne lâzımsa bunların hepsi demektir"¹, "İstiklâl-i tam için ... millî hâkimiyet iktisadî hâkimiyet ile sağlanmalıdır" demek suretiyle iktisadın önemine işaret etmiştir. İktisadın millet hayatında ne kadar önemli olduğunun farkında idi. Nitekim Atatürk bunu " ... Bence bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle, yükselmesiyle, düşkünlüğüyle alâkadar olan en mühim âmil, milletin iktisadiyatıdır.... Türk tarihi tetkik olunursa birçok sebeplerin başında bütün yükselme ve çöküş sebebinin iktisat meselesinden başka şey olmadığı anlaşılır"² demek suretiyle ifade etmiştir.

İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanan ve "millî iktisat" adı verilen politika, yeni Türk devletinin yöneticileri tarafından da benimsenmişti. Devlet desteğiyle Türk müteşebbisler meydana getirme yolundaki çalışmalar bu dönemde de devam etmiştir³. Atatürk, özel teşebbüsün ülke ekonomisine faydalı olacağına inandığından özel teşebbüse taraftardı. Nitekim, İsmet İnönü kendisiyle yapılan röportajda, Atatürk'ün baştan beri özel teşebbüsü esas tuttuğunu ve ölüncüye kadar bu prensibi uyguladığını belirtmiştir⁴. " ... Memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız...."⁵ şeklindeki sözleri Atatürk'ün özel teşebbüs hakkındaki düşüncelerini açık şekilde göstermektedir. Atatürk'ün 1922 yılında Sovyet büyükelçisi ile yaptığı konuşma ilginçtir: " ... Benim amacım, ... Anadolu tacirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır "⁶. Atatürk bir başka konuşmasında da " ... Cumhuriyet hükümetinin; namuskâr, vatanperver, cumhuriyetperver iş erbabına daima yardımcı olacağına şüphe edilmemelidir "⁷ demiştir. Bu konuşmalar, Atatürk'ün uygulayacağı iktisadî politika hakkında bilgi vermektedir. Nitekim, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisat politikası özel teşebbüse yönelik iktisadî kalkınmayı esas almıştı. Bu amaçla, müteşebbisleri teşvik edici birtakım politikalar uygulanmıştır.

¹ Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir (Haberler, Belgeler, Yorumlar), Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1968, ss. 251-254.

² Fethi Naci, 100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri, 2. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970, ss. 66-67.

³ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), C.1,4. b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 184.

⁴ Naci, a.g.e, s. 74.

⁵ A.g.e, s. 69.

⁶ S. I. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, Çev. H. Ali Ediz, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1967, ss. 234-235.

⁷ Naci, a.g.e, s. 77.

II. BİRİNCİ TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ VE İKTİSADİ POLİTİKAYA ETKİSİ

İktisadî gelişmenin devlet desteğiyle yaratılacak bir Türk müteşebbis sınıfına dayandırılacağı özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde açıklığa kavuşmuştu. İzmir İktisat Kongresi başlıca iki amaçla toplanmıştı. Birincisi, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçilerin sorunlarını ve isteklerini belirlemek; bu kesimlerin siyasî kadro ile bütünleşmesini sağlamak. İkincisi, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak .

Birinci Türkiye İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923'de İzmir'de toplandı. Kongre'ye tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi sınıflarının temsilcilerinden oluşan 1135 delege katıldı .

1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde kabul edilen esaslar " Misak-ı İktisadî " ve " Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının iktisadî esasları " başlığı altında iki grupta toplanmıştır. Misak-ı İktisadî esasları iktisadî bir niteliğe sahip değildi. Bir temenni metni niteliğine sahipti. Bu metinde ilgi çekici bir madde yabancı sermaye ile ilgili olanıydı. Bu maddede Türk dinine, milliyetine düşman olmayan yabancı sermayeye karşı olunmadığı ve her türlü ilişkide fazla aracı istenmediği belirtiliyordu . Tezel, bunu Türk müteşebbislerinin gayri müslimlerin aradan çekilmesini istediği ve yabancı şirketler ile doğrudan iş yapma arzusu olarak yorumlamıştır .

Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının iktisadî esasları " başlığı altındaki kararları ise şu şekilde özetlemek mümkündür¹² :

-Bir ticaret bankası kurulması.

-İşletilmeyen madenlerin işler hale getirilmesi ve işletme hakkının Türklere verilmesi.

-Kendi limanlarımızda kendi bayrağımızdan başkasının ticaret yapmaması ve kabotaj hakkının Türklere verilmesi.

-Armatörlere sermaye temin edecek deniz ticaret bankalarının kurulması.

-Millî sanayiinin geliştirilmesi; ticaret, tarım ve sanayii geliştirecek bir gümrük politikasının uygulanması.

-İç sanayii dışa karşı koruyacak yeni bir gümrük tarifesinin düzenlenmesi.

-Ticaret ve sanayi odalarının yeniden tanzim edilmesi ve yaygınlaştırılması.

⁸ Yakup Kepenek , Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara: Verso Yay., 1990 , s. 33.

⁹ Gündüz Ökçün , " İzmir İktisat Kongresi " , Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: İletişim Yay., 1983 , s. 1062.

¹⁰ Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi ..., ss. 387- 389.

¹¹ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950), 2.b, Ankara: Yurt Yay., 1986, s. 132.

¹² Ökçün, a.g.e, ss. 406- 429.

- Sınai makine ve techizat ithalatından gümrük alınmaması.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sınai gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenmesi.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 25 yıl daha yürürlükte kalması.
- Türk sanayi şirketlerinde sermayenin en az % 75'nin Türklerin elinde olması.
- Devlet memurları ve askerlerin ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanması.
- Yerli sanayi ürünlerinin ucuz taşınması.
- Şirketlere ilişkin kuralların günün şartlarına uygun hale getirilmesi, şirket kurmanın ve işletmenin kolaylaştırılması.

Kongrede kabul edilen kararlar ve bunların gerçekleşmesinden de anlaşılacağı üzere İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarını önemli derecede etkilemiştir. Yerli sanayii ve ticareti geliştirmeyi amaçlayan, özel teşebbüse öncelik tanıyan ve onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir iktisadî düzeni kanunî çerçevesiyle ve kurumlarıyla oluşturmak Kongrenin üzerinde anlaştığı politika idi.¹³ Kongre kararları özel teşebbüse dayalı, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikası öngörmekte ve devletin özel teşebbüsü korumasını ve desteklemesini istemekteydi.

1920'lerdeki hükümet programlarının iktisadî bölümleri büyük ölçüde Kongre kararları esas alınarak hazırlandı. Bu dönemdeki belli başlı iktisadî politika uygulamaları da kongre kararları doğrultusunda idi. Aşar vergisinin kaldırılması, gayrimenkuller için özel mülkiyet hukukunun sağlanması, ticari kredi sağlamak için 1924'te İş Bankası'nın ve sanayi kredisi temin etmek için 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkartılması¹⁴ Kongre kararlarının uygulamaya konulması ile ilgili önemli örneklerdir.

III. MÜTEŞEBBİS SINIFIN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Müteşebbis sınıfın gelişiminde, Kurtuluş Savaşının bitmesinin de katkısı olmuştur. Çünkü cepheden dönen insanlar işlerinin, tezgâhlarının başına geçip çalışmaya başlamışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sonucunda, Rum ve Ermeni nüfusun yurdu terk etmesiyle sanayi ve ticaret alanında büyük boşluklar meydana gelmiştir. Bu durum, Türkiye'deki müteşebbis sayısını azaltmışsa da; buna karşılık Türk müteşebbislerin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

¹³ Tefik Çavdar , Türkiye'de Liberalizm (1860- 1990) , Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1992, s. 203.

¹⁴ Tezel, a.g.e, s. 133.

Müteşebbis sınıfın gelişimini sınırlayan belli başlı faktörler şunlardı¹⁵ :

- Yatırımlara malî kaynak sağlayacak kurumların bulunmaması.
- Millî gelirin çok düşük olması ve böylece yatırımları kârlı kılabilecek bir talep yapısının olmaması.
- Altyapının yetersizliği,
- Tecrübe ve bilgi eksikliği.
- 1929'a kadar gümrük himayesinin olmaması.
- Sermaye birikiminin zayıf olması¹⁶ .

Bu faktörlerin müteşebbis sınıfın gelişimini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Çünkü bu faktörlerin varlığı teşebbüste bulunmak için gerekli olan unsurlardan kârı, sermayeyi, pazarı ortadan kaldırmakta ve riski artırmaktadır.

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikası uygulamasını ve yerli sanayii dış rekabetten korumasını önlemiştir. 1923 - 1929 döneminde ithal mallarının yerli sanayii üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Bir taraftan yeni firmalar kurulurken diğer taraftan da ithal mallarının rekabetine dayanamayan eski firmalar iflâs etmiştir.

1929 Dünya Buhranı da ekonomiyi olumsuz olarak etkilemiştir. Özellikle 1929'dan sonra dış ticaret hacmi küçülmüş, ihracat ve ithalat değerleri azalmış ve dış ticaret hadleri Türkiye aleyhinde gelişmiştir. GSMH'da ise önemli düşüşler olmuştur. Türk lirası büyük ölçüde değer kaybetmiştir. Bu faktörler ise yatırım malları ithalatını güçleştirmiş ve böylece yatırım yapma imkânlarını iyice kısıtlamıştır. Bunlar da şirketleşme ve dolaylı şekilde müteşebbisler üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir denilebilir.

IV. ÖZEL TEŞEBBÜS YARATMA ÇABALARI

1923-1932 döneminde bir Türk müteşebbis sınıfı oluşturmak için büyük çabalar sarf edilmiştir. Bunda, Osmanlı döneminin acı tecrübelerinin büyük etkisi vardır. Çünkü, iktisadî bakımdan zayıflığın ve müteşebbis sınıfın çok cılız olmasının siyasî ve iktisadî zararları çok bariz şekilde görülmüştür. Bu bakımdan iktisadî meseleler birinci planda ele alınmış ve özel teşebbüse dayalı kalkınma yolu seçilmiştir. Yeni Türk devleti, bu amaçla müteşebbis sınıfın güçlendirilip geliştirilmesi için büyük fedakârlıklarda bulunmuş ve özel teşebbüsü özendirici çok yönlü teşvik tedbirleri almıştır.

Burada önce, özel teşebbüsü geliştirmeye yönelik tedbirler üzerinde durulacak; daha sonra da bu tedbirlerin sonuçları incelenecektir.

¹⁵ TOBB , Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma , Ankara: TOBB Yay., 1966 , s. 29.

¹⁶ Memduh Yaşa ve Diğ., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923 - 1978 , İstanbul: Akbank Kültür Yay., 1980 , s. 82.

A. ÖZEL TEŞEBBÜSÜ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK TEDBİRLER

Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri iktisadî kalkınmanın önemini farketmiş ve siyasî bağımsızlığın ancak iktisadî bağımsızlık ile mümkün olabileceğini görmüşlerdi. Bu bakımdan kendine yeterli millî ekonomi yaratmak istemişlerdi. Millî ekonomi ise Türk müteşebbislerine dayalı olacaktı. Çünkü yönetici kadro özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin Türk müteşebbisleri sayesinde kalkınabileceğine inanıyordu. Yönetici kadro aynı zamanda Türk müteşebbislerinin ekonomik güç açısından zayıf olduğunu ve himayeye muhtaç bulunduğunu da biliyordu. Bir " Türk müteşebbis sınıfı " yaratılması, iktisadî kalkınmışlık ile özdeşleştirilmişti. Geçmiş yılların acı tecrübeleri ise özel müteşebbislerin desteklenmesini bir mecburiyet haline getirmişti.

Nitekim yeni Türk devleti, Cumhuriyet'in başından beri özel sermaye birikimini ve bilhassa sanayi alanındaki özel birikimi uyarmak amacıyla elverişli bir sosyal, siyasal ve iktisadî ortamı yaratmak ve birtakım doğrudan destekler sağlamak için müdahaleci bir iktisat politikası takip etti.

1920'li yıllarda kabul edilen birtakım Batı kaynaklı kanunlarla kapitalist mülkiyete dayalı bir hukuk sistemi gerçekleştirildi. 1924 Anayasası'nda mülkiyet ve miras hakları en temel haklar olarak güvence altına alındı.

Türkiye'de sermaye birikiminin hızlandırılmasına yönelik uygun bir iktisadî - sosyal ortam yaratılması açısından bankacılığın geliştirilmesi büyük bir önem taşıyordu. Bu amaçla Atatürk'ün önderliğinde 1924 yılında İş Bankası kuruldu. İş Bankası'nın görevi müteşebbisleri desteklemek ve sanayi yatırımlarına kaynak oluşturmaktı¹⁷. Özel sanayii teşvik etmek amacıyla 1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maden Bankası kuruldu. Bankanın amacı özel sanayie kredi açmak, özel sanayinin teknik bilgi ve tecrübe eksikliğini gidermek, fertlerin sermayelerini biriktirmelerine yardımcı olmak şeklinde özetlenebilir. Banka, devlete ait olup kendisine devredilecek fabrikaları geçici olarak işletecek, zamanla bunları anonim şirket haline getirecek ve hisselerini özel şahıslara satacaktı. Ayrıca özel sektör teşebbüslerine iştirak edecekti¹⁸.

Hükümetin 1920'lerdeki iktisadî politikasının esaslarından biri de ulaştırma altyapısının özellikle demiryolunun geliştirilmesi idi. Bundaki amaç bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak ve ihraç kapasitesini arttırmaktı. Nitekim 1923- 1929 döneminde 1.000 km demiryolu ve 500 km karayolu yapılmıştır.

1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yenisi çıkarılıncaya kadar yürürlükte tutuldu. 1924 yılında sanayi işletmelerinin kullandığı hammaddelerin ithalatına gümrük muafiyeti tanındı. 1925 yılında çıkarılan bir kanunla kamu kuruluşlarına ihtiyaçlarını yerli ürünlerle karşılama mecburiyeti getirildi¹⁹.

Yine 1925 yılında, Türkiye'de şeker fabrikaları kuracak şirkete üretim tekeli ve çeşitli ayrıcalıklar tanındı. Belli bir bölgede 25 yıl için şeker fabrikası kurma

¹⁷ Çavdar, a.g.e, s. 207.

¹⁸ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50 Yılda Türk Sanayii, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bak. Yay., 1973, s. 4.

¹⁹ Tezel, a.g.e, s. 247.

tekeli alan şirkete hükümet, hazine arazisinden bedava fabrika arsaları verecek, şeker üretimini 8 yıl üretim vergisinden muaf tutacak, devlet demiryolu ve deniz taşımacılığında özel indirimli tarifeler uygulayacaktı. Ayrıca devlet özel şeker fabrikalarının üretimini, ithal edilen şekerin maliyetine gümrük ve tüketim vergileri ile tekel resmi ilave edilmesiyle bulunacak fiyattan satın alacaktı. Böylece özel şirketlere yüksek kârlılık imkânları sağlanmış oluyordu²⁰.

1927 yılında yeni bir " Teşvik-i Sanayi Kanunu " çıkarıldı. Bu kanunun sanayi alanında faaliyet gösterecek kuruluşlara sağladığı kolaylıkları şu şekilde özetlemek mümkündür²¹ :

1. Sinaî kuruluşların ve müstemilatının kurulacağı belediye sınırları dışındaki 10 hektara kadar olan hazine arazileri bedava olarak; belediye sınırları içindeki devlete ait arazi, arsa ve binalar ise bedelleri 10 yılda ödenmek üzere Bakanlar Kurulu kararı ile özel şirketlere devredilecekti.

2. Sinaî kuruluşların binaları ve tesisleri ya da devlet hattı arasında özel telgraf veya telefon hatları kurmalarına vergi alınmadan müsaade edilecekti.

3. Sinaî kuruluşlar müsakkafât (üzeri damla örtülü olan yerler) vergisinden, arazi vergisinden, kazanç vergisinden, bu vergilerin özel idare ve belediyeye ait kısımlarından; maktu zam vergisinden; belediyelere ait inşaat , buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulacaktı.

4. Sinaî kuruluş kurulması amacıyla çıkartılan hisse senetleri ve tahviller damga resminden muafı.

5. Sinaî kuruluşların tesis, inşa ve tevsiinde kullanılan her türlü inşaat malzemesi; bu sinaî kuruluşlara ait olarak kurulacak nakliye, yükleme ve boşaltma ve itici güç üretim ve nakil tesisatı için gerekli tüm malzeme, güç araçları ile taşıtlar ve bunların yedek ve yenileme parçaları gümrük vergi ve resimlerinden muaf tutulacaktı.

6. Sinaî kuruluşlarla müstemilatının tesis, inşa ve tevsi için gerekli her türlü inşaat malzemesi, makine ve alet Türkiye içindeki demiryolu ve deniz yollarında %30 indirimle taşınacak; bu indirimden istifade ettirilemeyen kuruluşlara da aynı miktarda prim ödenecekti.

7. Sinaî kuruluşlara Ticaret Bakanlığı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile yıllık imalât değerlerinin % 10'u kadar prim ödenebilecekti.

8. Sinaî kuruluşlara ihtiyaçları olan tuz, ispiroto ve patlayıcı maddeler indirimli fiyatlarla verilecekti.

9. Devlet kuruluşları, belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşlar ile imtiyazlı şirketler ithal malına oranla % 10 pahalı dahi olsa yerli ürünleri kullanmak mecburiyetinde idi.

²⁰ A.g.e, s. 248.

²¹ Mehmet Görkey (Haz.), Son Değişiklikleriyle Birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu, İstanbul: İnkılâb Kitabevi , 1938 , ss. 6-8.

15 yıl yürürlükte kalan bu kanun sermaye çevrelerinde sevinçle karşılandı. Çünkü bu kanunla sanayi alanındaki müteşebbislere büyük imkânlar sağlanmış ve sermaye birikiminde bulunmalarına yardımcı olunmuştur.

B. ÖZEL TEŞEBBÜSÜ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK TEDBİRLERİN SONUÇLARI

Yönetici kadronun kapitalist kalkınma yolunu benimsemesi Türk nüfus içinden bir müteşebbis sınıf yaratılmasını gerektirmekteydi. Bunun için de bazı Türklerin zenginleştirilmesi gerekiyordu. Yönetici kadro içindeki birçok insan siyasî nüfuzunu kendilerini, yakınlarını ve iş ortaklarını zengin etmek amacıyla kullandı. Yeni zenginlerin yaratılmasında siyasî nüfuz kullanımını önemli bir rol oynadı²².

Birçok hükümet ve meclis üyesi, üst düzeyde bürokrat ve yakınları iş hayatına atıldılar. Bunlar siyasî nüfuzları sayesinde yerli ve yabancı şirketlerin iş takipçiliğini, temsilciliğini yaptılar; hisse sahibi ve yönetim kurulu üyesi olarak faaliyet gösterdiler²³. Devlet ihaleleri de bazı kişilerin zenginleştirilmesinde önemli bir vasıtaydı. Kamu binalarının, yolların bilhassa demiryollarının yapımı sayesinde birçok insan zengin oldu, servetine servet kattı. Birçok Türk işadami, ihaleleri alan yabancı müteahhit firmalarına taşaronluk yaparak büyük bir sermaye biriktirdi²⁴. Kişileri zengin etmenin bir diğer yolu da İş Bankası kredilerinin dağıtılmasıydı. Siyasî nüfuz kullanılarak İş Bankası vasıtasıyla zengin bir sınıf yaratıldı. Bankanın kurucularından birçoğu banka imkânları sayesinde iş hayatına atıldılar.

İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası özel teşebbüslere kredi vermek ve hatta çoğuna iştirak etmek suretiyle sermaye birikimine önemli katkılarda bulundu. Devlet 1920'lerin sonunda 29 özel şirketin toplam sermayelerinin % 38'ni satın almıştı²⁵.

Devlet, tekel ayrıcalığı vasıtasıyla da bazı kişileri zengin etti. İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi, şeker ithali ve üretimi gibi konularda özel sermayeli şirketlere tekel hakkı verilerek büyük servetler biriktirilmesine imkân sağlandı²⁶.

Bahriye Vekili İhsan Bey'in "Yavuz - Havuz Davası" nda kendisini yargılayanlara "Bana neden soruyorsunuz? Hepiniz, başta reisimiz olmak üzere, zenginleşmek lâzımdır, demokrasi zenginliğe dayanıyor demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?" diye çıkışması sözkonusu dönemi anlamamıza ışık tutan bir ifadedir.

Müteşebbis sınıf yaratma isteğinin ne ölçüde gerçekleştiğini belirleyebilmek için o dönemle ilgili pek de sağlıklı olmayan istatistiklere bakmak gereklidir. Bunun için 1915, 1921, 1927 ve 1932-1939 Sanayi İstatistiklerinden faydalanılmaktadır. Fakat bu istatistiklerin muhtevasının birbirinden farklı olduğu unutulmamalıdır. Bununla birlikte istatistikleri mukayese etmek suretiyle o

²² Tezel, a.g.e, s. 203.

²³ A.g.e, s. 203.

²⁴ Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, 4. b., İstanbul: 1983, ss. 42-48.

²⁵ Tezel, a.g.e, s. 204.

²⁶ A.g.e, s. 204.

²⁷ A.g.e, s. 204.

dönemin muhtemel sonucu hakkında bilgi edinmek mümkün olacaktır. Tablo 1'de 1920-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketlerin kuruluş yıllarına göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 1923-1930 döneminde kurulan anonim şirketlerin sayısında büyük bir artış vardır. Bu dönemde toplam 178 anonim şirket kurulmuştur. 1920-1922 arasındaki 3 yıllık sürede toplam 23 anonim şirket kurulurken 1929-1930 arasındaki 2 yıllık sürede toplam 26 anonim şirket kurulmuştur. 1929 Dünya Buhranı'nın olumsuz etkilerine rağmen anonim şirket sayısında bir artış vardır. 1923 -1928 arasında ise kurulan anonim şirket sayısı 152'dir.

TABLO 1: 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Anonim Şirketlerin Kuruluş Yıllarına Göre Dağılımı

YIL	Yabancı Sermayeli Türk A.Ş.'leri	Yabancı Sermayeli Türk A.Ş.'leri	Toplam
1920	4	12	16
1921	2	3	5
1922	1	1	2
1923	4	3	7
1924	10	17	27
1925	12	28	40
1926	9	28	37
1927	2	12	14
1928	13	14	27
1929	5	11	16
1930	4	6	10
TOPLAM	66	135	201

KAYNAK: A.Gündüz Ökçün, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1971, s. 127.

Türkiye'de bulunan sanayi işletmelerinin sayısı 1915, 1921 ve 1927 sanayi sayımlarından istifade edilerek çıkarılmış ve Tablo 2'te gösterilmiştir. Muhtevası birbirinden farklı olan bu sanayi sayımlarına göre, sanayi işletmesi sayısında büyük bir artış vardır. 1921 ve 1927 sayımlarındaki işletmeleri çeşitli sebeplerden dolayı büyük oranlarda azaltsak dahi, ortaya yine de büyük bir artış çıkmaktadır. Mukayesenin sağlıklı olması ve konunun daha iyi anlaşılması için 1927 sayımlarındaki " işçi sayısına göre kuruluşlar " tasnifine bakmak faydalı olacaktır. Bu tasnife göre 10'dan fazla işçisi olan işletme sayısı 2060'dır. 1915-1927 arasında sanayi işletme sayısındaki artış 1492 ve artış oranı % 262.7'dir. Orta ve büyük ölçekli işletmeler için geçerli olan bu durumun diğer işletmeler için de geçerli olma ihtimali çok yüksektir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1932'ye kadar) devlet sanayi işletmesi kurmadığına²⁸ göre bu büyük artış özel sanayi işletmelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

* 1915 Sanayi Sayımı'na genellikle en az 10 işçi çalıştıran işletmeler dahil edilmiştir.

²⁸ TOBB, a.g.e, s. 26.

TABLO 2: Türkiye'de Bulunan Sanayi İşletmelerinin Sayısal Durumu (1915-1927 Dönemi)

YILLAR	SANAYİ İŞLETMESİ SAYISI
1915	568
1921	33058
1927	65245

KAYNAK: Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara: T. İş Bankası Yay., 1970, s.125; Şevket Süreyya, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara: 1931, ss. 60-61.

NOT: 1915 Sanayi Sayımı belli büyüklükteki işletmeleri kapsamakta olup İstanbul, İzmir, Bursa, Bandırma, Manisa, Uşak ve İzmir'de yapılmıştır. 1921 ve 1927 sayımları küçük ölçekli işletmeleri de ihtiva etmektedir. 1921 sayımına İstanbul, İzmir, Adana ve Bursa dahil değildir. 1927 sayımı ise Türkiye çapında yapılmıştır.

Sanayi işletmesi sayısındaki büyük artışı, "Teşvik-i Sanayi Kanunu"ndan faydalanan işletme sayısında da görebiliriz. Nitekim 1915 yılında, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan işletme sayısı 117 iken; 1932 yılında, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden işletme sayısı 1473'e yükselmiştir²⁹. Yani teşvik kanunundan faydalanan işletme sayısı 11.6 kat artmıştır. Bu da, ilgili dönemde sanayi işletmesinin sayısal olarak büyük ilerlemeler kaydettiğini göstermektedir.

1915 ve 1932 yılı verilerini karşılaştırarak sağlıklı sonuca ulaşmak mümkün olmamakla birlikte o dönem için genel bilgi edinebiliriz. Tablo 3'e bakarak sözkonusu dönem içerisinde özel sanayi işletmelerinin büyük bir artış (%573.83) göstermiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu da, sözkonusu dönemin özel teşebbüsler için müsait bir ortam yarattığına işaret etmektedir.

TABLO 3: Türkiye'deki Özel Sanayi İşletmelerinin Sayısal Durumu (1915-1932)

YILLAR	SANAYİ İŞLETMESİ SAYISI	ÖZEL SANAYİ İŞLETMESİ SAYISI
1915	264	214
1932	1473	1442

KAYNAK: A.Gündüz Ökçün (Haz.), **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, İstanbul: Hil Yay., 1984, s. 27; DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: DİE Yay., 1973, s. 167.

NOT: 1932 sayımı 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden işletmeleri ihtiva etmektedir.

1932 yılında, 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan 1.473 işletmenin kuruluş tarihlerine göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre, 1923-1932 döneminde 1132 işletme kurulmuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalandıklarına göre bunların orta ve büyük ölçekli işletmeler olmaları gerekir. Tablodan 1923'ten sonra kurulan işletme sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bu verilere dayanarak 1923 ve sonraki yıllarda müteşebbislerin

²⁹ Gündüz Ökçün (Haz.), **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, İstanbul: Hil Yay., 1984, s. 18 ; DİE , **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: DİE Yay., 1973, s. 166.

istediği ortamın doğmuş olduğunu söylemek mümkündür.

TABLO 4: Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan İşletmelerin Kuruluş Tarihlerine Göre Dağılımı

KURULUŞ YILI	İŞLETME SAYISI
1923'den önce	341
1923	34
1924	63
1925	101
1926	141
1927	140
1928	157
1929	118
1930	106
1931	140
1932	88
Bilinmeyen	44
TOPLAM	1473

KAYNAK : DİE , a.g.e, s. 166.

1923-1932 dönemindeki özel şirket sayısı ya da müteşebbis sayısı için kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Dolayısıyla sözkonusu dönemdeki gelişmeyi ortaya çıkaracak sağlıklı bir mukayese yapılamamaktadır. Ancak yukarıdaki tablolardan dönemin eğilimini bilmek ve özel şirketlerin dolayısıyla müteşebbis sınıfının gelişimi hakkında kanaat sahibi olmak mümkündür. Sözkonusu tablolar 1923-1932 döneminde özel şirketlerin büyük bir artış kaydettiğini göstermektedir. Bunlara dayanarak sözkonusu dönemdeki " müteşebbis sınıf yaratma " politikasının müteşebbis sınıfının gelişimini hızlandırdığını ve müteşebbis sınıfın gelişimine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü önceki döneme nispetle özel teşebbüs sayısında büyük bir artış kaydedilmiştir. Nitekim, Avcıoğlu da bu dönemde devlet desteği ile bir Türk müteşebbis sınıf yaratıldığını söylemektedir³⁰. Gerçekten, kolay kazanç yolu olan ticaretin sanayie tercih edildiği gözönünde tutulursa müteşebbis sınıfının büyümesinin daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Bilhassa, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun müteşebbisler üzerinde epey etkili olduğu söylenebilir. Çünkü kurundan faydalanmak amacıyla çok sayıda özel işletme kısa sürede kurulmuştur³¹.

Bununla birlikte devlet desteği ile ortaya çıkmaya başlayan müteşebbis sınıfın davranış özelliklerinin bu gelişimi yavaşlattığı kanaatindeyiz. Bunların başında kolay yoldan kazanç temin etme, kurumsallaşmaya gereken önemi vermeme, risk yüklenmekten kaçınma, evrensel girişimci niteliklerine sahip olmama gibi özellikler gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarındaki imkânsızlıkları ve yoklukları gözönünde bulundurarak ve özel işletme sayısındaki nisbî artışa bakarak, 1923-1932 dönemindeki "müteşebbis sınıf yaratma" politikasının özel teşebbüsün gelişimine olumlu yönde katkıda bulunduğu söylenebilir.

³⁰ Avcıoğlu, a.g.e, s. 289.

³¹ Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, (y.y), Milliyet Yay., 1973, ss.75-76.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, özel teşebbüsün bir ülkenin kalkınmasındaki önemini fark etmiş ve devlet desteğiyle müteşebbis sınıf oluşturma yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu amaç doğrultusunda kapitalist mülkiyete dayalı bir hukuk sistemi gerçekleştirilmiştir. Müteşebbisleri desteklemek ve yatırımlarına kaynak sağlamak amacıyla bankacılığın geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. Ulaştırma altyapısının geliştirilmesine çalışılmıştır. 1927 yılında yeni bir "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmış ve sanayi alanındaki kuruluşlara birtakım kolaylıklar sağlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde birtakım olumsuz faktörlere rağmen önceki döneme nispetle özel işletme sayısında büyük bir artış sağlanmıştır. Buna dayanarak bu dönemdeki "müteşebbis sınıf yaratma" politikasının müteşebbis sınıfın gelişmesine olumlu katkılarda bulunduğu söylenebilir. Fakat bu gelişmeler, devletin ümit ettiği kalkınma hızını gerçekleştirmediği için 1932 yılında fiilen devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Devletçi politikaların uygulandığı dönemde ve sonraki dönemlerde de müteşebbis sınıf oluşturma çabaları artarak devam etmiştir. Cumhuriyetin hiçbir döneminde özel müteşebbis sınıf yok farz edilmemiş; sadece bazı dönemlerde şartlar gereği ikinci planda kalmıştır. Fakat her zaman özel müteşebbislerden, onların dinamizminden ve girişimciliklerinden faydalanılmak istenmiştir.

KAYNAKLAR

Aralov S. I. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**. Çev. H. Ali Ediz, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1967.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün Yarın)**. C.1,4.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Çavdar, Tevfik . **Türkiye'de Liberalizm (1860- 1990)** . Ankara: İmge Kitabevi Yay., 1992.

DİE. **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı.**, Ankara: DİE Yay., 1973.

Eldem, Vedat. **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**. Ankara: T.İş Bankası Yay., 1970.

Görkey, Mehmet (Haz.).**Son Değişiklikleriyle Birlikte Teşvik-i Sanayi Kanunu**. İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1938.

Kepenek, Yakup . **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Verso Yay., 1990 .

Koç, Vehbi . **Hayat Hikâyem** . 4. b., İstanbul: 1983 .

Naci, Fethi . **100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri**. 2.b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.

Ökçün , Gündüz. " İzmir İktisat Kongresi " , **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. C. 4, İstanbul: İletişim Yay.1983, ss. 1061-1064.

Ökçün, Gündüz (Haz.). **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri** İstanbul: Hil Yay., 1984.

Ökçün, Gündüz. **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler, Belgeler, Yorumlar)**, Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1968.

Ökçün, Gündüz. **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**. Ankara: A.Ü. SBF Yay., 1971.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. **50 Yılda Türk Sanayii** . Ankara: Sanayi ve Tekn. Bak. Yay., 1973.

Süreyya, Şevket. **Cihan İktisadında Türkiye**. Ankara: 1973.

Tayanç, Tunç . **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl . (y.y)** , Milliyet Yay., 1973

Tezel ,Yahya S. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**,.2.b, Ankara: Yurt Yay., 1986.

TOBB . **Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma**. Ankara: TOBB Yay., 1966 .

Yaşa, Memduh ve Diğ. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**. İstanbul: Akbank Kültür Yay., 1980.